

EXPRESSING CONDITIONAL SEMANTIC RELATIONS
IN BULGARIAN FOLK PROVERBS¹¹¹

Donka Ilieva, PhD

Department of Filological and Natural Sciences, Silistra Branch,
“Angel Kanchev” University of Ruse

Phone: 086 821 521

E-mail: drilieva@uni-ruse.bg

Assoc. Prof. Todorka Georgieva, DcS

Department of Filological and Natural Sciences, Silistra Branch,
“Angel Kanchev” University of Ruse

Phone: 086 821 521

E-mail: tgeorgieva@uni-ruse.bg

***Abstract:** The article attempts to explore the structural-semantic features of proverbs by studying the semantic connections between their components and the ways through which the relation between them is realized. It examines the expression of conditional semantic relations in Bulgarian proverbs, collected by Petko R. Slaveykov.*

***Keywords:** proverbs, semantic relations, complex sentences*

ВЪВЕДЕНИЕ

Пословицата е философски жанр народно творчество, отличаващ се с пределна лаконичност. Тя е афоризъм, сентенция, на която е присъща дълбока емоционалност и идейно-възпитателна насоченост: пословицата поучава, внушава, осмива, порицава (Vaseva 1964: 294). Те рисуват образи, разкриват идеи или формулират сбита, ясна и завършена като мисъл „представа на народа за света и живота, за обществото, за доброто и злото, за истината и лъжата, за ума и глупостта и т. н.” (Kolev 1987). Направени са различни опити за тяхното класифициране и систематизиране въз основа на едни или други белези: според синтактичния им градеж, смисловата им пълнота или според нравите, психологията на човешките характери, социалните отношения, различните житейски ситуации и др.

Систематизирането на българските пословици може да се извърши и въз основа на *смислово-синтактичните отношения*, които се разкриват в тях. То е възможно поради факта, че между събитията в обективната реалност съществуват различни смислови отношения (причинно-следствени, противопоставителни, съединителни и т. н.), които се проявяват самостоятелно или в комплекс. Наличието на определени смислови отношения е задължително за всяко сложно изречение, а, както беше отбелязано по-горе, на синтактично равнище българските пословици представляват сложни изречения (и по-рядко – прости изречения). Посредством съществуващите в нашия език разнообразни синтактични и семантични средства за връзка тези смислови отношения намират словесен израз. Основното синтактично средство за експлициране на различните смислови отношения са съюзите (и съюзните думи), които не са техни пасивни изразители, а са активните им оформители: от

¹¹¹ Докладът е представен пред секция „Езикознание, литературознание, история и философия” на 63-тата научна конференция на Русенския университет „Ангел Кънчев” и Съюза на учените-Русе на 18 октомври 2024 година с оригинално заглавие на български език: ИЗРАЗЯВАНЕ НА УСЛОВНИ СМИСЛОВИ ОТНОШЕНИЯ В БЪЛГАРСКИТЕ НАРОДНИ ПОСЛОВИЦИ

съюзите зависи какви отношения ще се изградят от наличните езикови елементи (Dogramadzhieva 1968: 10). Самите синтактични отношения представляват смислови отношения, изразени чрез синтактични средства за връзка (Nedev 2006: 59).

В настоящето изложение се прави опит да се разкрият някои структурно-семантични особености на българските пословици чрез изследване на смисловите отношения между съставлящите ги компоненти (предикативни единици, т.е. прости изречения) и издирване на средствата, чрез които се осъществява връзката между тях. Всяка пословица изразява самостоятелно или в комплекс определени смислови отношения. В доклада се проучват част от събраните от Петко Р. Славейков 17500 „български притчи или пословици и характерни думи” (Slaveykov 1954), съставлящи най-пълната сбирка от такива народно-поетически и езикови образци, издирени по българските земи в средата на XIX в. (Arnaudov 1954: 14).

ИЗЛОЖЕНИЕ

Между условните, причинните, следствените, финалните и отстъпителните отношения съществува голяма смислово-синтактична близост. Еднозначният им езиков израз се гарантира от формалния показател на смислово-синтактичното отношение.

Причинните смислови отношения съществуват между два компонента на сложни изречения, вторият от които назовава събитие, чието реализиране предизвиква реализиране на събитието, означено с другия (първия) компонент (Nedev 2006: 109), напр.: *Добър е Господ, **че** на търпи* (с. 226); *Пръдна булката, // свърши сватбата* (с. 484); *Не се меси в триците, // изядат та свиньете* (с. 383). Основното книжовно синтактично средство, чрез което се експлицират причинните смислови отношения, е съюзът **защото**, употребен пред втория компонент. В народната реч съюзът **че** редовно се употребява в своята основна стара функция на причинен съюз (Genadieva-Mutafchieva 1964: 262): *Яж, Пено, сирене, **че** си овчаро сакала* (с. 630). Причинните смислови отношения могат да влизат в по-голям комплекс от различни класове смислови отношения, напр.: *И вълкът е крив, **че** изял овцата, ама и овцата що ще срещу вълка?* (с. 272), където освен причинни участват и противопоставителни смислови отношения.

Следствените смислови отношения съществуват между два компонента на сложни изречения, вторият от които назовава събитие, чието реализиране е следствие от реализирането на събитието, означено от първия компонент (Nedev 2006: 109 – 110), напр.: *Видя парите готови, **че** се смее* (с. 150); *Продад си лозето, **та** си купил жлеб* (с. 482); *Да ѝ изправи веждите, **та** ѝ избол очите* (с. 195); *Пън къркя (къртя), мари, работа си имам* (с. 488). Основно синтактично средство, чрез което се експлицират следствените смислови отношения, е съюзът **затова** („поради което”, „ето защо”).

Смисловите отношения за цел съществуват между два компонента на сложни изречения, единият от които назовава събитие, чието реализиране е цел на събитието, назовано от другия компонент, напр.: *Продад кон **да** купи седло, продад седло **да** купи юзда, продад юздата **да** купи тютюнева кесия* (с. 481); *Сбира клинци **да** си купи кон* (с. 508); *Проводи хайлазинът за вода **да** ти каже де има вълци* (с. 481); *Да бекнеш, **че да** пукнеш* (с. 187). Съюзите **за да**, **да**, **че да** и др. са синтактичните средства за експлициране на смисловите отношения за цел, които често могат да участват в по-големи комплекси от различни класове смислови отношения.

Отстъпителните смислови отношения съществуват между два компонента на сложни изречения, като единият от тях назовава събитие, което е пречка да реализиране на събитието, означено с другия компонент, но тази пречка не е толкова силна, за да го осуети (Nedev 2006: 110 – 112), напр.: ***Ако** сърцето не казва, лицето показва* (с. 106). Основното синтактично средство, чрез което се експлицират отстъпителните смислови отношения, е съюзът **макар да**. Употребата на простите съюзи **ако**, **да**, **макар** е сравнително ограничена – те, както и сложният съюз **и да**, се срещат предимно в народната реч. В по-редки случаи отстъпителни смислови отношения могат да се изразят само от съюза **че** (Radeva 2002: 168).

Почти всички сложни отстъпителни съюзи са разделно свързани и между съставлящите ги елементи могат да се вмъкват други части на изречението (Genadieva-Mutafchieva 1964: 308).

Условните смислови отношения съществуват между два компонента на сложни изречения, при които реализирането на събитието, означено с единия компонент, е условие или основание за реализиране на събитието, означено с другия компонент (Nedev 2006: 93 – 94), напр.: *Попът ако е пиеница, простият народ трябва да е възелница* (с. 466); *Да плюя в устата на змия, ще я отрова* (с. 200). Основното синтактично средство, чрез което се експлицират условните смислови отношения, е съюзът **ако**.

Пословиците, които разкриват условни смислово-синтактични отношения, в количествен израз са най-многобройните в Славейковия сборник „Български пословици”. По-нататък в изложението се разглеждат начините за изразяване на условните смислови отношения в тях.

***Пословици с условни смислови отношения,
изразени чрез прости подчинителни съюзи***

Не би къща тясна, ако не би челед бясна (с. 374); *Ако нямаш брат, нямаш и завистник* (с. 102). Условната функция на съюза *ако* е общославянска. Произлиза от съюза *а* и старинната частица *-ко* (Mladenov 1941: 119). Съюзът има най-широка употреба и се използва във всички видове условие, във всички стилове на книжовния език и в езика на народното творчество (Genadieva-Mutafchieva 1971: 295).

Да не беше дъждецът, не щеше да се развали времето (с. 198); *Да не е кръстен, месото му се ядва* (с. 198); *Да се куртулишем, че запалим свещ* (с. 201); *Да би мирно седяло, не би чудо видяло* (с. 188).

Излязат ли дренките, ще се става ранина (с. 280); *Борец ли си, изниско се бори* (с. 133); *Има ли комат, кучета много* (с. 283).

В народните мъдрости често с условна функция се срещат съюзите **ли** и **да**, чиято употреба е обусловена от техния старинен произход. Някогашната въпросителна частица *ли* още в старобългарски се употребява във функция на условен съюз. Старобългарският подчинителен съюз *да* се появява в условна функция през среднобългарския период (Mladenov 1941: 274; Mirchev 1978: 245). Двата съюза имат редовна употреба при изразяване на условни смислови отношения в разговорния стил на книжовния език и в народното творчество.

***Пословици с условни смислови отношения,
изразени чрез сложни подчинителни съюзи***

Ако да не аресваше секи себе си, сички би са издавили (с. 91). Сложните условни съюзи не са многобройни (Genadieva-Mutafchieva 1971: 291). Произлизат от съчетаване на прости условни съюзи (*ако да*) или подсилване на прост условен съюз с наречие (*само да*).

Условните смислово-синтактични отношения често са елемент на по-големи комплекси от различни класове смислови отношения. Те са експлицирани чрез прости или сложни съюзи, свързващи компонентите.

***Пословици с условно-противопоставителни отношения, изразени
чрез сложни подчинителни и прости съчинителни съюзи***
Ако да имаше сирене, направяхме попара, ама хляб няма (с. 91).

***Пословици с условно-съединителни отношения, изразени
чрез прости подчинителни и съчинителни съюзи***
Ако не вярваш, иди, та виж (с. 98).

***Пословици с условно-определителни отношения, изразени
чрез прости подчинителни съюзи и съюзни думи***

Що би око видяло, **ако** би са яло, не би нищо останало (с. 622).

Пословици със смислови отношения на условие и начин, изразени чрез прости подчинителни съюзи и съюзни думи

Ако не може да бъде някой хубавец и честит както ище, може да бъде добър и почтен както трябва (с. 100).

Пословици със смислови отношения на условие и цел, изразени чрез сложни подчинителни съюзи

Да си ял по-малко, **че** да си купиш (с. 203).

Да си хвана главата, **че** да ида където ми видят очите (с. 203).

Пословици със смислови отношения на условие, цел и следствие, изразени чрез прости и сложни подчинителни съюзи

Ако ще се лежи, да лежа аз, че ще ми шета жената, **ако** ще се мре, да мре жената, че да взема друга (с. 109). Като обстоятелствен съюз *да* може да изразява всички видове основание: цел, следствие, причина, условие и отстъпка. Понякога може да разкрива не чисто финално отношение, а смесено финално-следствено отношение, т.е. основанието да е схващано едновременно като цел и следствие (Genadieva-Mutafchieva 1970: 150): *Дай на циганина хляб, да* та кълне (за пак) (с. 209).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Направените наблюдения над сборника на П. Р. Славейков „Български притчи или пословици и характерни думи” позволяват да приемем, че в структурно отношение пословиците представляват текстове, композирани от градивни елементи, между които съществуват определени семантични отношения. В една немалка част от проучените народни мъдрости посредством присъщите на българския език синтактични връзки са изразени условни смислови отношения.

REFERENCES

Arnaudov, M. (1954). Slaveykov's collection. – In: Slaveykov, Petko R. Bulgarian adages or proverbs and specific words. Under the editorship of prof. M. Arnaudov. Sofia: Bulgarian writer, pp. 11 – 30 (**Оригинално заглавие:** Арнаудов, М., 1954. Сборникът на Славейков. – В: Славейков, Петко Р. Български притчи или пословици и характерни думи. Под ред. на проф. М. Арнаудов. София: Български писател, с. 11 – 30).

Genadieva-Mutafchieva Z. (1964). Some characteristic features of simple conjunctions in the modern Bulgarian language. – In: Notices of the Institute for the Bulgarian Language. Book XI. Sofia: BAS Publishing House, pp. 253–264. (**Оригинално заглавие:** Генадиева-Мутафчиева З., 1964. Някои характерни особености на простите съюзи в съвременния български език. – В: Известия на Института за български език. Кн. XI. София: Издателство на БАН, с. 253–264).

Genadieva-Mutafchieva Z. (1968). – In: Notices of the Institute for the Bulgarian Language. Book XI. Sofia: BAS Publishing House, pp. 639 – 649. (**Оригинално заглавие:** Генадиева-Мутафчиева З. Отстъпителните съюзи в съвременния български език. – В: Известия на Института за български език. Книга XVI. София: Издателство на Българската академия на науките. 1968, с. 639 – 649).

Genadieva-Mutafchieva Z. (1970). The Subordinating Union DA in the Modern Bulgarian Language. Sofia: BAS Publishing House (**Оригинално заглавие:** Генадиева-Мутафчиева З., 1970. Подчинителният съюз ДА в съвременния български език. София. Издателство на БАН).

Genadieva-Mutafchieva Z. (1971). Conditional Unions in the Modern Bulgarian Language. – In: Notices of the Institute for the Bulgarian Language. Book XIX. Sofia: BAS Publishing House,

pp. 289–300. (**Оригинално заглавие:** *Генадиева-Мутафчиева З., 1971. Условните съюзи в съвременния български език. – В: Известия на Института за български език. Книга XIX. София: Издателство на Българската академия на науките. 1971, с. 289 – 300).*

Dobрева E., Iv. Savova (2009). Text & Discourse. Veliko Tarnovo: Faber (**Оригинално заглавие:** *Добрева Е., Ив. Савова, 2009. Текст & Дискурс. Велико Търново: Фабер).*

Kolev, N. (1987). Bulgarian Ethnography. Sofia: Science and Art Publishing House (**Оригинално заглавие:** *Колев, Н. Българска етнография. Издателство Наука и изкуство, София, 1987. URL:*

https://foreveryday7.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/06/n_kolev_bg_etnographia.pdf (посетен на 30.08.2024 г., 10.20 ч.).

Mirchev, K. (1978). Historical Grammar of the Bulgarian Language. Sofia: Science and Art Publishing House (**Оригинално заглавие:** *Мирчев К., 1978. Историческа граматика на българския език. София: Издателство Наука и изкуство).*

Mladenov St. (1941) Etymological and Orthographic Dictionary of the Bulgarian Language. Sofia: Hristo G. Danov Publishing House. (**Оригинално заглавие:** *Младенов Ст., 1941. Етимологически и правописен речник на българския език. София: Издателство Христо Г. Данов).*

Nedev, Iv. (2006). Complex sentences non conjunctions in the modern Bulgarian literary language. Silistra: RITT (**Оригинално заглавие:** *Недев, Ив., 2006. Безсъюзните сложни изречения в съвременния български книжовен език. Силистра: РИТТ).*

Radeva, P. (2002). Notes on the Syntax of the Modern Bulgarian Language. Complex Sentence. Veliko Tarnovo: University Publishing House of St. Cyril and Methodius. (**Оригинално заглавие:** *Радева, П., 2002. Записки по синтаксис на съвременния български език. Сложно изречение. Велико Търново: Университетско издателство Св. св. Кирил и Методий).*

Slaveykov, P. R. (1954). Bulgarian proverbs or proverbs and characteristic words. Sofia: Bulgarian writer (**Оригинално заглавие:** *Славейков, П. Р., 1954. Български притчи или пословици и характерни думи. София: Български писател).*

Vaseva, I. (1964). Notes on the syntactic structure of Bulgarian proverbs. Proverbs with an elliptical structure. – In: Notices of the Institute for the Bulgarian Language. Book XI, Sofia: BAS Publishing House, pp. 293 – 310. (**Оригинално заглавие:** *Васева, И., 1964. Бележки върху синтактичния строеж на българските пословици. Пословици с елиптична структура. – В: Известия на Института за български език. Кн. XI, София: Издателство на БАН, с. 293–310).*